

HRATCH TCHILINGIRIAN

Ortadoęu alışmaları ve Ermeni alışmaları alanlarında uzmanlaşmış olan sosyolog, akademisyen Dr. Hratch Tchilingirian Oxford Üniversitesi Doğu alışmaları Fakóltesi'nde öğretim görevlisidir. Ermeni Kilisesi, din sosyolojisi, diaspora kimliği ve Ortadoęu'daki azınlık toplulukları üzerine çok sayıda araştırma ve yayını bulunmaktadır.

Gedikpařa Surp Hovhannes Ermeni Kilisesi'nin desteğiyle yayımlanmıştır.

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, Hratch Tchilingirian'ın ilk kez 1993'te yayımlanan ve sonraki yıllarda çok sayıda yeni basımı yapılan İngilizce *The Armenian Church: A Brief Introduction* kitabının çevirisidir (Ermeni Kilisesi ABD Batı Kıyıları Ruhani nderlięi yayını, Kaliforniya).

Türkçe baskı için metin yazar tarafından gözden geçirilerek güncellendi, fotoğraf ve minyatür görselleri ile "21. Yüzyılda Ermeni Kilisesi" başlıklı son bölüm eklendi.

Çeviride Hıristiyanlık ve Kilise ile ilgili terminolojiye dair sorularımızı yanıtlayan Peder Zaven Bıakıyan'a teşekkür ederiz.

Türkçe yazımda mer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

ERMENİ KİLİSESİ

Tarih, inanç, litürji, sakramentler ve
hiyerarşiye kısa bir giriş

ARAS YAYINCILIK
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS -      231

ERMENİ KİLİSESİ
HRATCH TCHILINGIRIAN

ÇEVİRİ
Lora Sarı

TASARIM
Melisa Arsenyan

KAPAK FOTOĞRAFI
1232 tarihli bir ‘‘Son Yemek’’ minyatürü
(Fotoğraf: Ara Güler)

  2019 Aras Yayıncılık
  2019 Hratch Tchilingirian

ISBN 9786052100417

BASKI
Sena Ofset: 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (212) 613 38 46 / Sertifika No: 12064

Nisan 2019, İstanbul

ERMENİ KİLİSESİ

Tarih, inanç, litürji, sakramentler ve
hiyerarşiye kısa bir giriş

HRATCH TCHILINGIRIAN

İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN

Lora Sarı

Manevi kardeşim, dostum ve öğretmenim
Patrik Mesrob Mutafyan'ın anısına...
Hratch Tchilingirian

«Յախփենական յիշարակն արդարոց,
օրհնութեամբ եղիցի»

ԼԷՐՆԱ ԱՆ ԱՐՄԱՆԻՒՅԷ

Հոգին սբ էջ առաքելաբան

Առաքելաբան

ԼԷՐՆԱ
սբ
էջ

համ
սբ
էջ

ԼԷՐՆԱ

---

*Ermeni Hıristiyanlığı'na
Giriş*

Kilisenin temeli İsa Mesih tarafından atıldı. “Ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım” (Matta 16:18) dedi ve öğrencilerine Son Buyruk’u verdi: “Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’un adıyla vaftiz edin; size buyurduğum her şeye uymayı onlara öğretin. İşte ben, dünyanın sonuna dek her an sizinle birlikteyim.” (Matta 28:19-20)

İnanışa göre, İncil’in mesajı Ermenistan’a ilk olarak Mesih’in iki öğrencisi Taddeus [Erm. Tateos] ve Bartholomeus [Erm. Partoğimeos] tarafından yayıldı. Tertullianus (155-240) ve Eusebius’un (260-340) tarihlerine göre, Ermenistan’da 3. yüzyılın ilk yarısı gibi erken bir dönemde dahi Hıristiyanlık vardı. Ermenistan, 4. yüzyılın başında, Kral III. Dırtad (298-330), yörenin ilk episkoposu Aziz Krikor (Krikor Lusavoriç [Aydınlatıcı Krikor], yaklaşık 240-325) tarafından vaftiz edildikten sonra, resmen din değiştirdi ve Ermeniler Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul eden ilk millet oldu. Soylu bir Part ailesinden gelen ve Kapadokya’da Hıristiyan inancıyla büyütülmüş olan Krikor, Kaisereia [Kayseri] metropoliti Leontius tarafından episkopos olarak takdis edildikten sonra günümüzde Kutsal Eçmiyadzin

Ana Makamı olarak bilinen, Erivan'dan 25 km uzaklıktaki Vağarşabad'da Ermeni milletinin Kutsal Makamı'nı kurdu. *Eçmiyadzin*'in (Էջմիածին) kelime anlamı “[Babanın] tek evladı indi”dir. Geleneksel anlatıya göre Mesih, Aziz Krikor'a göründü ve ona Kilise'yi, yani ilk Ermeni Kilisesi'ni kuracağı yeri gösterdi. Krikor, “milleti müjdenin ışığıyla aydınlattığı” için *Aydınlatıcı* (Լուսավորիչ) olarak anılır ve Ermeni Apostolik Ortodoks Kilisesi'nin ilk patriği kabul edilir.

Ermenistan'ın Hıristiyanlığı resmen kabul etmesi, Roma dünyasıyla kurulacak olan daha güçlü kültürel ve siyasi bağların yanı sıra Ermeni tarihi ve kültürünün gelecekteki yönünün tayini de demektir. Hıristiyanlık bu ulusun yaşamına iyice kök salarken, ayinlerin, duaların ve kutsal metinlerin halka daha kolay ulaşabilmesi için bunların Süryanice ve Yunancadan Ermeniceye çevrilmesi ve bunun için de Ermenice alfabenin icadı gerekiyordu. Mesrob Maşdots (Մեսրոպ Մաշտոց) (355-439) 406 yılında, Katolikos Sahak'ın (348-438) da desteğiyle Ermenice alfabeyi oluşturdu ve kısa bir süre sonra, Kutsal Çevirmenler olarak bilinen bir öğrenciler grubuyla beraber Kutsal Kitap'ı Ermeniceye çevirdi. Kutsal Kitap'ın çevirisini, o dönemin başta gelen Kilise Babaları'nın teolojik, litürjik ve Kitap'a dair yazılarının çevirileri takip etti. Son derece önemli olan bu çağ, Ermeni tarihinin Altın Çağı olarak bilinir. Yukarıda bahsi geçen iki önemli şahsiyetin doğum yerleri ise günümüz Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindedir.

Aziz Mesrob Maşdots, Daron'un [Muş] Hatsegats köyünde doğdu. Daron'da aldığı klasik eğitimin ar-

dından tahsiline Antiokheia'da [Antakya] devam etti ve orada Yunanca, Süryanice ve Farsça öğrendi. Döndükten sonra bir süre Ermenistan sarayında kâtiplik yaptı. 394 yılında saraydan ayrılarak keşişliği benimsedi ve nihayetinde rahip unvanı aldı. Aziz Sahak, Kaisereia'da doğdu. 386 yılında yerine geçtiği Katolikos Büyük Nerses'in tek oğluydu. Kaisereia ve Byzantion'da öğrenim gördü. Aziz Sahak, Ermenice alfabenin bulunmasında önemli rolünün yanı sıra, Kilise'nin ve eğitim merkezlerinin kurulması gibi işleriyle tanınır.

Aziz Krikor Lusavoriç'in Kral Dırtad'a Hıristiyanlığı vaaz etmesini resmeden 1678 tarihli bir minyatür.
(Fotoğraf: Dickran Kouymjian)

şecek olan özgün bir Ermeni kültürünün yaratılmasını ve geliştirilmesini sağladı.

Ermeni Hıristiyanlığını ilgilendiren en dikkate değer olaylardan biri de Avarayr veya genel olarak bilinen adıyla Vartanants (Վարդապետի) Savaşı'dır. 5. yüzyılın

ortalarına doğru Ermeniler, Pers Kralı II. Yezdgerd'in giderek artan baskılarıyla karşı karşıyaydılar. Yezdgerd bir ferman çıkararak Ermenileri Hıristiyanlıktan vazgeçirip Zerdüştlüğü benimsemeye mecbur bıraktı. Zerdüştlük, özellikle Sasaniler Hanedanı'nın hükümler sırasında (211-640) Pers İmparatorluğu'nun en baskın diniydi. Zerdüş, dünyanın, Aklın Efendisi Ahura Mazda'nın kendi ruhu ve altı ilahi ruhun yardımıyla yaratıldığı inancını yaymıştır. Bu iyi ruhlar aynı zamanda, insanı kötülük yapmaya iten altı ruh ve Kötü Ruh Ehrimen'e karşı savaşmaktadır.

Ermeniler Hıristiyanlığı muhafaza etmek için, 451 yılında, büyük kumandan Vartan Mamigonyan önderliğinde Perslere karşı savaşı. *Vartan'ın Tarihi ve Ermeni Savaşı*'nın yazarı tarihçi Yeğişe, Pers *Tenşabuh* (elçi) ve papaz Ğevond'la aralarında geçen konuşmada bu imanın hikmetini şöyle açıklar: "Yaşayan ve yaşam veren gerçek Tanrı Mesih, Cömertliğiyle ruhlara ve bedenlere şifa verecek olan O, bütün insanoğlunu kurtarmak için en başta kendi işkence gördü ve acı çekti. Bize, acı ve ıstırapın olmadığı esenlik içinde ikinci bir doğuş bahşetti." Aziz Vartan savaş meydanında can verdi ve Ermeniler yenildi. Sonraki otuz yılı Perslerin zulmü izledi ve Ermeniler, Vahan Mamigonyan (Vartan'ın yeğeni) önderliğinde 484 yılına kadar onlara direndi, o yıl Pers Kralı Firuz gidişatı değiştirerek Hıristiyanlığa tam bir müsamaha göstereceğini ilan etti ve Nvarsag Antlaşması'yla Kilise'yi resmen tanıdı.

İMPARATORLUKLAR ARASINDA

Ermenistan, coğrafi konumu nedeniyle, rakip imparatorlukların ve bölgesel güçlerin tam ortasında, istila ve yıkımlara maruz kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak, ülkenin büyüklüğü ve sınırları da pek çok kez değişmiştir. Bugünkü Ermenistan Cumhuriyeti, tarihi Ermenistan topraklarının yalnızca onda biri kadardır. Ermenilerin yaşadığı yüzyıllar içinde, Pers, Osmanlı ve Rus imparatorlukları arasında bölünmüştür. Bu topraklar Pers egemenliğini (430-634) ve Arap tahakkümünü (654-851), bağımsız Pakraduni Krallığı'nı (885-1079) ve Ortaçağda Kilikya Ermeni Krallığı ya da Küçük Ermenistan'ı (1080-1375) görmüştür. Doğrusu, Ermeni Hıristiyanlığının tarihi, milletin tarihi ve bu tarih boyunca çektiği acılarla sıkı sıkıya örülmüştür. Ermeni dili, edebiyatı, mimarisi, müziği ve kültürü genelde bu Hıristiyan mirasından etkilenmiştir.

Ermeni Kilisesi, 19. yüzyıla damgasını vuran siyasi ve sosyal gelişmelerin sonucunda, Pers egemenliğindeki Doğu Ermenistan'da olduğu gibi Osmanlı egemenliğindeki Batı Ermenistan'da da yasal, örgütsel ve kurumsal değişikliklere gitti. Rus hâkimiyetinin tesisinden kısa bir süre sonra, Çar I. Nikolay (1825-1855) Ermeni Kilisesi'nin idaresini kontrol altına almak istedi. Yıllar süren müzakerelerin ardından –ve de imparatorluk sınırlarındaki Rus olmayan dini ve kiliseye ait kurumlara yönelik politikalarla aynı doğrultuda olmak üzere– 1836'da çar tarafından onaylanmış (*Polojeniyeye* olarak bilinen) bir Kilise Kararnamesi yürürlüğe

girdi. Tüm Ermeniler Katolikosu'nun gönülsüzce boyun eğdiği bu belge, Kilisenin Başının gücünü, hem içeride episkoposlar ve ruhban sınıfı karşısında, hem de dışarıda, devlet karşısında kısıtlıyordu. Bu kararname, Doğu Episkoposluklarını ve de Eçmiyadzin'deki Tüm Ermeniler Katolikosu'nu çarlık hükümetinin sıkı kontrolü altına soktu ve halkı fiilen kilise yönetiminin dışında bıraktı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler içinse aşığı yukarı bunun tam tersi oldu ve ruhban sınıfından olmayanlara çok büyük bir güç verildi. Ermeni Milleti'nin Anayasası, yani Nizamname-i Millet-i Ermeniyân 1863'te yürürlüğe girdi. Patrik, 1461 yılında Sultan tarafından Osmanlı sınırlarındaki Ermenilerin başı olarak belirlenmiş olsa dahi, açıkça tanımlanmış düzenlemelerin veya bir anayasanın olmayışı, Ermeni erkânına *amira* gibi yüksek rütbelere verilmesinin ve İstanbul'un varlıklı efendilerinin Patriklik makamını ve dolayısıyla Ermeni halkını etki altına alacak muazzam bir konuma sahip olmalarının önünü açmıştı. 1855'te, imparatorluk fermanıyla bir anayasa komisyonu kuruldu. Birtakım taslaklar, çeşitli komisyonların tutucu ve liberal görüşlü üyeleri arasında sekiz yılı aşkın bir süre boyunca tartışıldı. Anayasa'nın nihai biçimi "İstanbul Ermeni halkının bütün sınıflarınca" kabul gördü ve 20 Eylül 1863'te sultan tarafından onaylandı. Tarihçi Robert Hewsen'in sözleriyle, "Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeni Milleti böylece modern dün-

yaya adım atmış oldu.” İstanbul Patriği ve genel olarak ruhban sınıfının kiliseden gelen geleneksel otoritesi de Anayasa sayesinde ağır bir biçimde zayıflamış oldu. Artık Kutsal Makam, genel halk oylaması sonucunda seçilen aday tarafından temsil ediliyordu. Kilisenin idari organları artık neredeyse tamamen, din adamı olmayanların elindeydi. Patriğin başkanlık ettiği ve büyük ölçüde halkın oluşturduğu Ermeni Milli Meclisi devlet tarafından, “Ermeni Milleti”nin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki en üst temsil heyeti ve idari otoritesi olarak tanınmıştı. Ne var ki, yaklaşık altmış yıl süren bu hukuki yapı, Osmanlı Ermenilerinin kitlesel tehcir ve katlimlarını takiben Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında feshedildi.

SOVYET EGEMENLİĞİ

Ermeni Hıristiyanlığı, SSCB’deki diğer bütün dinler gibi, Sovyet egemenliği, din karşıtı propaganda ve devlet desteğiyle aşılana ateizm karşısında çok büyük yaralar aldı. Diğer kiliselerle beraber, özellikle 1920’ler ve 1930’larda Ermeni Kilisesi de acı çekti. Çok sayıda kilise yıkıldı, rahipler sürüldü veya idam edildi, Eçmiyadzin’in değerli malları ve hazinesine el konuldu. Bilhassa komünist rejimin ilk yıllarında, Sovyet hükümeti Hıristiyanlığı toplumdan kazımak için çok büyük bir kaynak ve güç sarf etti. 1940 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği’nde faal olan sadece dokuz Ermeni kilisesi vardı. Asırlardır var olan bu kurum, geniş Ermeni di-